

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, завідувача кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Радишевського Ростислава Петровича** на дисертацію **Сребнюк Валентини Зіновіївни** *«Апокрисис» Христофора Філалета у полемічному дискурсі кінця XVI - початку XVII ст.»* на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Зважаючи на те, що релігійні протистояння у кінці XVI - початку XVII ст. ставали все гострішими та безкомпромиснішими, інтелектуальна еліта відчувала потребу оберігати й плекати власну культурну спадщину, на яку б спиралося нове українське відродження. Тож чимало тогочасних письменників і проповідників намагалися підтримувати безперервність православної візантійської традиції, реформуючи її таким чином, щоб вона співіснувала із домінуючою латинсько-католицькою культурною традицією на рівних правах. Та Берестейська унія не втілила в життя мрії про загальну консолідацію сил у Речі Посполитій, або як твердив М.Смотрицький «не примирила Русь з Руссю», а навпаки — міжконфесійні суперечки стали відтоді ще запеклішими. Українці православного, уніатського, католицького й протестантського віросповідань опинилися по різні боки барикад, що й знайшло своє відображення в полемічній літературі. Тогочасна ситуація бурхливого розвитку культури була відтворена Лаврентієм Древинським, якого важко запідозрити в католицьких симпатіях, бо був він учасником не приєднаного православного собору, можливим автором «Синописа» (1632) написаного польською мовою на захист православ'я. Отож, чашник Волинської землі на Сеймі 1620 року висловився так: «Якби дехто з нашого духовенства не відступив від свого законного пастиря і якби ті, що відійшли від нас, не повстали на нас, - то такі науки, такі училища і таке число достойних і учених людей не з'явилося б у руському народі». Як бачимо, діялось усе на підставі барокової логіки «згідної

незгідності»: розлам у православ'ї мав негативні наслідки, але одночасно послужив поштовхом до розвитку освіти, науки, літератури та релігійного життя.

Уже на початковому етапі розвитку української літератури кінця XVI — початку XVII століть головним напрямом стала полеміка між православними й греко-католиками, до якої рівною мірою долучилися також і протестанти. Щоправда, її полемічний пафос усе частіше проявлявся не лише в запереченні постулатів віри противника, а й у формуванні та збагаченні свого культурного арсеналу стилістичними й естетичними засобами, характерними, зокрема, для протестантського мистецтва. Це було продиктовано бажанням відкинути звинувачення опонентів і підкреслити спроможність творити власні духовні цінності. У цій боротьбі українські митці часто послуговувалися мовою супротивника (тобто польською та латинською), наголошуючи на вмінні синтезувати різноманітні релігійні й світські літературні жанри. Політико-конфесійна суперечка знайшла місце у творі Христофора Фіلالета «Апокрисис», який долучився до неї одразу ж після Берестейської унії.

На жаль, текстовий масив цієї прози досі опрацьовано лише фрагментарно. Тому *актуальність* дисертації є незаперечною і зумовлена потребою цілісного осмислення «Апокрисиса» у польському та українському варіантах. Крім того, нагальність появи такої наукової праці, як наголошує дисертантка, продиктована потребою врахування проявів глобалізаційних процесів, усвідомлення сучасного культурного простору як діалогу культур (Дисертація с.17).

Тема дослідження співзвучна із науково-дослідницькою темою «Наративна комунікація і жанрова система українського письменства» (державний реєстраційний номер 0113U000126) кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, на якій виконано дисертацію.

Наукова новизна дисертації та одержаних результатів не викликають сумнівів, адже Валентина Сребнюк вперше ґрунтовно дослідила «Апокрисис» Христофора Філалета із застосуванням сучасних методик аналізу та неупередженого погляду на постать автора, схарактеризувала жанрову специфіку твору у контексті реформаційно-контрреформаційних тенденцій, проаналізувала його проблематику, окреслила наративно-риторичні стратегії автора.

Обґрунтованість та достовірність положень і висновків, сформульованих у дисертації, підтверджується теоретично-методологічною основою дослідження, яка стала логічним підґрунтям інтертекстуального, риторичного та герменевтичного підходів аналізу «Апокрисиса», що дало можливість дослідниці системно осмислити феномен цієї пам'ятки, її етнокультурні, проблемні та художні особливості. Очевидним є теоретичне і практичне значення роботи, адже у ній вперше узагальнено й систематизовано ідейно-тематичні параметри в історико-культурному контексті, окреслено стильові, наративні й образотвірні стратегії Христофора Філалета.

У дослідженні представлені обов'язкові компоненти «Вступу» – актуальність, об'єкт, предмет, мета та стратегічно вмотивовані для її досягнення пріоритетні завдання: узагальнити культурно-історичну основу міжконфесійних полемізувань; простежити динаміку розвитку полемічної літератури в Україні і міжконфесійної літературної дискусії кінця XVI століття; дослідити історію рецепції та науково-інтерпретаційну парадигму твору; обґрунтувати жанрову специфіку твору крізь призму його стильової своєрідності; розкрити композиційно-структурні особливості «Апокрисиса»; окреслити проблематику твору у контексті твору-запиту («Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» Петра Скарги) та твору-відповіді («Антиризис» Іпатія Потія); виявити інтерпретаційні аспекти інтертексту; дослідити комунікаційні особливості тексту у площині образної системи (автор – читач – опонент); схарактеризувати персуазивно-риторичні прийоми автора. Відповідно до цих напрямків робота структурована на три розділи, висновки до

розділів, висновки до дисертації, бібліографію зі списку використаних джерел і списку наукової літератури.

Наукова рецепція будь-якого явища передбачає моделювання його історичної ретроспективи та позиціонування у тому чи іншому контексті. Виходячи з цього, у першому розділі роботи визначено основні теоретико-методологічні прерогативи, реконструйовано основні етапи дослідження та еволюцію формування наукових традицій, систематизовано наукові підходи до аналізу полемічно-публіцистичної прози загалом та «Апокрисиса» зокрема, окреслено суспільно-релігійні й історичні передумови його появи, простежено історичну основу та динаміку розвитку полемічної літератури в Україні. Оскільки твір поєднав у собі літературні, богословські, історичні та політичні тенденції епохи, то до методологічного інструментарію залучено також праці істориків, релігієзнавців, а також враховано вагомий внесок польських дослідників.

У другому розділі **«Жанрово-композиційна своєрідність «Апокрисиса»** викладено наукове бачення жанрово-композиційних особливостей «Апокрисиса». У підрозділі 2.1. «Проблематика полемічного канону: між Петром Скаргою і Іпатієм Потієм» його зіставлено з твором-запитом Петра Скарги «Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» і твором-відповіддю Іпатія Потія «Антиризис», окреслено низку знакових факторів, що об'єднують твори та засвідчують прагнення авторів вплинути на опонента. Дисертантка віднайшла у текстах чимало стилістичних прийомів, риторичних фігур, які підтверджують і їх індивідуальність. Необхідно зазначити, що автори звертаються до звичної для того часу полемічної схеми «теза — антитеза», моделюючи її як варіант «objectio — solutio» (заперечення — пояснення). Власне у цій різнорідності й виявлене багатство стилізації полемістів, що зверталися до пояснення спільних богословських проблем — *Filioque* (Філіокве, тобто походження Св. Духа не лише «від Бога-Отця», але й «від Сина»), формі причастя, верховенству Папи Римського тощо.

Значним досягненням роботи є матеріал, що аналізується у підрозділі 2.2. **«Композиційна організація твору»** структурних особливостей «Апокрисиса».

Ретельна робота Валентини Сребнюк над текстом (наголошую, що опрацьовано першодрук твору, виданий українською мовою в Острозі 1598 року, який зберігається у відділі стародруків Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, а також його перевидання у «Памятниках полемической литературы»). Русская историческая библиотека. СПб., 1882, т. 7, кн. 2) дала їй підставу констатувати, що «текстова тактика автора має своєрідну структуру: виокремлення тези опонента, формулювання запитання і авторська відповідь на нього з великою кількістю прикладів, документів» (Д., с.85) та демонструє «складне нашарування логічного і образного мислення та зародження в українському письменстві сатиричних жанрів, зокрема памфлету, який став особливо актуальним в умовах міжконфесійних суперечок, оскільки за мету ставив негативний показ позиції опонента та критику суспільно-політичної складової»(Д., с.123). До речі, у підрозділі 2.3. «Жанрова дефініція «Апокрисиса» ця проблема актуалізується, оскільки однастайності серед дослідників не було. Одні вважали твір трактатом, інші – памфлетом. В обґрунтуванні своєї наукової позиції щодо приналежності твору до жанру памфлету дисертантка є доволі переконливою.

У дисертації мене зацікавив погляд Валентини Сребнюк у третьому розділі на «Апокрисис» як комунікативно-риторичну систему. Адже, як доведено у попередньому розділі, усі композиційні елементи «Апокрисиса» підпорядковані комунікативній меті, а з'єднувальною ланкою служать назви до розділів кожної з чотирьох частин, які також відіграють вагому роль у встановленні контакту автора з читачем, бо декларують основну проблему та завчасне її розуміння. Їх питальні форми фокусують стрижень авторської ідеї, історичне чи релігійне непорозуміння, сприяють їх вичерпному аналізу через чітке поділ думок автора і його опонента, У підрозділі 3.1. «Автор-читач-опонент: аспекти комунікації» доведено, що в «Апокрисисі» чітко окреслено авторське «я», що автор стає «авторитетним керівником читача» через твір, реалізуючи свої художні задуми. Таким чином, відбувається контакт і повноцінне спілкування, здійснюване через текст. Полеміст постійно супроводжує читача у тексті поясненнями, логічно пов'язуючи його частини.

Особливою образністю, як переконливо наголошує дисертантка, вирізняється у творі постать полемічного супротивника, при змалюванні якого автор вдався до суб'єктивізму у формі сатири, іронії чи лайки. Таких риторичних принципів дотримувались пізніше Петро Могила, Касіян Сакович та інших українські полемісти.

Ще одним вагомим чинником, який дає зрозуміти, що авторка на належному рівні володіє методикою дослідження полемічного твору є підрозділи 3.2 «Інтертекстуальність» та 3.3. «Стильові пріоритети». У них зосереджено увагу на аналізі горизонтальних та вертикальних співвідношень персвазійного матеріалу. Доведено, що провідну роль у структуруванні полемічного тексту Христофора Фіلالета відіграє інтертекстуальність, а риторична манера засвідчує процес формування в українському письменстві стилю бароко, покликаного донести до реципієнта ускладнену та динамічну картину буття.

Кожен підрозділ та розділи завершуються проміжними чи узагальненими висновками, а загальні підсумовують авторський погляд на досліджувану проблему та узгоджуються із поставленими завданнями. Вважаю, що вони добре структуровані, науково достовірні, акумулюють зміст усього дослідження, узагальнюючи його найсуттєвіші положення. Із них зрозуміло, що обрана для дослідження проблема є актуальною, складною та динамічною.

Безперечно, новаторським є предмет дослідження, який сьогодні потребує особливої дослідницької уваги з огляду на суголосність із проблемами переосмислення деяких періодів історії літератури. Отже, дисертаційна робота чітко продумана і внутрішньо вмотивована, містить багато слушних зауважень та спостережень, вдалих теоретичних знахідок, а ерудиція дисертантки, добра орієнтація у предметному полі дала змогу концептуально підійти до вирішення поставлених завдань, переглянути певні усталені факти та запропонувати нові їх інтерпретаційні версії.

Положення дисертації можуть використовуватись для подальшого комплексного вивчення української полемічної прози та написанні й оновленні

підручників, посібників, курсів лекцій з історії давнього українського письменства, проведення спецкурсів, спецсемініарів. Матеріали дисертації будуть доречними у науковому середовищі та корисними для культурологів, філософів, істориків і релігієзнавців.

Проте, навіть така добре структурована робота не може бути вичерпною і не викликати запитань, відповідь на окремі з них хотілося б почути від дисертантки:

1. Зважаючи на новітні тенденції в осучасненні стародруків, як наприклад, запропоноване мною видання «Треносу» покликане стати своєрідним викликом на шляху до збереження автентичності давнього письменства. Такий зразок мінімальної адаптації стародруку має сприяти поглибленому вивченню мовного та риторичного рівня оригінальної праці, позбавленої критичних втручань та чужорідних їй наступних нашарувань. Тим більше, якщо є два тексти «Апокрисиса» польською і українською мовами, відповідно напрошується порівняння їх. Тому рекомендую дисертантці докласти зусиль до видання двомовного тексту «Апокрисиса».

2. Хотілося б почути думку дисертантки щодо однозначності авторства «Апокрисиса», адже твір друкувався під псевдонімом Христофор Філалет, а чи був це Христоф Бронський чи, як вважають Іван Вагилевич і Світлана Сухарева, Мартин Броневський. Сучасні польські вчені Юзеф Длугош і Януш Билінський видали у 1994 році «Апокрисис» польською мовою як твір Мартина Броневського.

3. У дослідженні авторка використовує сучасний інструментарій аналізу, зокрема, риторичний підхід, проте подекуди можна було б активніше залучати концептивні фігури і топоси, як барокові засоби «розумування і переконання».

Можна сподіватися, що дисертантка продовжить свої наукові пошуки в окресленому напрямку. Тому перелічені недоліки не можуть вплинути на загальний висновок, вони мають дискусійний та рекомендаційний характер. Автореферат адекватно відображає зміст дисертації, яка апробована в багатьох

доповідях на різноманітних наукових конференціях, у достатній кількості фахових публікацій, що дозволяє скласти позитивне враження про неї.

Дисертаційна робота Сребнюк Валентини Зіновіївни «*Апокрисис*» Христовора Філалета у полемічному дискурсі кінця XVI - початку XVII ст.» становить цілісне, завершене і самостійне дослідження, яке присвячено актуальній темі у літературознавчій галузі. Її своєчасність не викликає жодного сумніву. Вона відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р. Зазначене дає підстави для присудження Сребнюк Валентині Зіновіївни наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент,
доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри полоністики Інституту
філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
8 листопада 2017 року

Р.П.Радишевський

Підпис Р. П. Радишевського стверджую

Учений секретар
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПІДПИС ЗАК.
ВУЧЕЦЬ СЕК.
КАРАУЛЬНА
08.11.



Н. В. Караульна